

В.Т. Савицький*

ДОКУМЕНТ ЯК БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ

Призначення документа в загальному розумінні зводиться до зафіксованих у письмовому вигляді відомостей, необхідних для здійснення різноманітних дій. За допомогою документа інформація зберігається і передається у часі і в просторі, а тому з цієї точки зору документи можуть розглядатися як один із інструментів пізнання дійсності. Сучасний діловий світ важко собі уявити без потужних потоків інформації, що циркулює різними напрямками і оформлена найчастіше документально. Переважна більшість дій здійснюється службовцями в процесі управління шляхом створення і використання різноманітних документів. Тому головним, центральним, базовим поняттям документаційного забезпечення управління є поняття “документ”.

У зв'язку з широким використанням поняття “документ” у багатьох сферах суспільної діяльності воно розуміється по-різному у різних галузях знань, зокрема, в документознавстві, інформатиці, бібліотекознавстві, архівознавстві, музеєзнавстві, а також у відповідних спеціальних галузях діяльності — архівній, бібліотечній, музейній справі і, звичайно, у документаційному забезпеченні управління. Хоча інформаційна природа документа очевидна, саме поняття “документ” визначають по-різному, бо за основу визначення поняття беруть різні критерії — мету створення документа, його зміст, форму, спосіб відтворення інформації, сферу побутування документа тощо. Однак яким би не було ставлення до існуючого різноманіття визначень, воно, на наш погляд, закономірне, оскільки предмет і завдання кожної дисципліни, що вивчає документи, має свою специфіку. Кожна наукова дисципліна у визначенні документа виділяє, як правило, якийсь один аспект. Так, історична наука розглядає документ як важливе джерело. Як засіб документування і доказу правових відносин вивчаються документи у правовій науці. Фахівці в галузі управління вважають документ засобом фіксації управлінських дій.

У дослідження історії виникнення та еволюції тлумачення терміна “документ” значний внесок зробили Х. Арнтц, В.Д. Банасюкевич, Г.Г. Воробйов, А.В. Єлпатьєвський, М.П. Ілюшенко, З.Є. Калишевич, А.Ю. Канцлерис, В.П. Кашепов, М.А. Комаров, С.Г. Кулешов, Н.М. Кушнарєнко, К.Г. Мітяєв, А.Н. Образцова, А. Суски, Е.И. Ханпира, Г.Н. Швецова-Водка та інші.

Як зазначає Н.М. Кушнарєнко, на міжнародному рівні найбільш загальним визнано визначення документа як записаної інформації, яка може бути використана як одиниця в документаційному процесі. Таке визначення розроблене і затверджене Міжнародною організацією з стандартизації (ІСО) за участю Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій, Міжнародної федерації з документації, Міжнародної ради з архівів, Міжнародної організації з інтелектуальної власності¹.

Визначення поняття терміна “документ” подаються у більшості спеціальних підручників та навчальних посібників і мало чим відрізняються одне від одного та від чинного у відповідний період нормативного визначення цього терміна. Словники, крім визначення поняття, зазначають,

© Савицький В.Т., 2005

* декан заочного факультету, доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування Хмельницького університету управління та права

¹ Кушнарєнко Н.Н. Документоведение: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. — С. 20; ISO 15489-1. Information and documentation — Records management — Part 1 : General. — ISO, 2001. — p. 19.

що слово “документ” у перекладі з латинської мови (*documentum*) означає “зразок”, “доказ”, “повчальний приклад”, “свідчення”² і походить від дієслова “*docere*” — “вчити”, “навчати”. Згідно з однією з версій, коріння цього слова в індоєвропейській мові, де воно означало “жест витягнутих рук”, пов’язаний із передачею, прийомом або отриманням чогось. За іншою версією, слово “*dec*” походить від числа “десять” і пов’язане з тим, що на розкритих долонях витягнутих рук нараховується десять пальців. Поступово корінь “*dec*” був замінений на “*doc*” в слові “*doceo*” — вчу, навчаю, від якого були утворені слова “*doctor*” — вчений, “*doctrina*” — вчення, “*documentum*” — те, що вчить, повчальний приклад. Пізніше це слово набуло юридичного значення і стало означати “письмовий доказ”, “доказ, почерпнутий із книг, що підтверджують записи, офіційні акти”. У значенні письмового свідчення слово “документ” вживалося з середньовіччя до XIX ст. З латинської воно запозичено в усі європейські мови³.

Деякі дослідники вважають, що термін “документ” ввів у російську мову Петро I, давши йому найперший переклад — “письмове свідчення”⁴. Є підстави припускати, що в українську мову слово “документ” потрапило з польської в період литовсько-польської держави у значенні письмового свідчення. З часом це слово набувало більш чіткого змісту і на початку XX ст. мало два основних значення: 1) будь-який папір, який складений у законному порядку і міг служити доказом прав на що-небудь (майнових, на вільне проживання) або на виконання яких-небудь обов’язків (умов, договорів, боргових зобов’язань); 2) взагалі будь-яке письмове свідчення. В “Словаре русского языка” С.І. Ожегова дається таке тлумачення цього слова: “1. Діловий папір, що підтверджує який-небудь факт або право на що-небудь... 2. Те, що офіційно посвідчує особу пред’явника (паспорт тощо) ... 3. Письмове свідчення про що-небудь...”⁵. У словнику В.І. Даля термін “документ” подається як “будь-який важливий діловий папір, також диплом, свідоцтво”⁶.

З розвитком наукових дисциплін, що безпосередньо займалися вивченням документа, виникла потреба його тлумачення у широкому значенні, яке б концентрувало всі його аспекти. Серед перших таких спроб варто відзначити визначення документа, сформульовані відомим радянським документознавцем К.Г. Митяєвим. В одній із своїх ранніх робіт поняття “документ” він ототожнює з архівознавським терміном “документальні матеріали”, називає документами акти державної влади, офіційне та приватне листування, плани, графіки, малюнки, рукописи наукових і художніх творів, мемуарів і щоденників, плакати, відозви, негативи та позитиви фотознімків і кінофільмів, матеріали звукозапису тощо⁷. Згодом документ ним визначається як “результат свідомого закріплення (документування) інформації про явища об’єктивної дійсності різними способами з метою надійної передачі цієї інформації у часі і на відстані при обов’язковій ідентифікації закріпленого мовою слів”⁸.

В радянському діловодстві визначення поняття “документ” закріплювалося в державних стандартах. Державний стандарт СРСР ГОСТ 16487-70 “Діловодство та архівна справа. Терміни та визначення”, що був введений у дію 1971 року, визначав документ як “засіб закріплення

² Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. — 4-е изд., испр. и доп. — М.: Советская энциклопедия, 1989. — С. 407.

³ Кушнарченко Н.Н. Указ. соч. — С. 24-25.

⁴ Организация делопроизводства, приема граждан и работы с письмами и жалобами: Учебник / Отв. ред. В.П. Кашепов. — М.: Юридическая литература, 1989. — С. 19; Воробьев Г.Г., Канцлерис А.Ю. К определению понятия «документ» // Советские архивы. — 1972. — № 2. — С. 67.

⁵ Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю. Шведовой. — 20-е изд., стереотип. — М.: Рус. яз., 1988. — С. 140.

⁶ Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка. — М.: 1956, Госуд. изд-во иностр. и нац. словарей. — Том IV. — С. 459.

⁷ Митяев К.Г. История и организация делопроизводства в СССР. — М., 1959. — С. 8.

⁸ Митяев К.Г. Документоведение, его задачи и перспективы развития // Вопросы архивоведения. — 1964. — № 2. — С. 19.

різним способом на спеціальному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності і розумової діяльності людини"⁹. В.Д. Банасюкевич, А.В. Єлпатьєвський, А.Н. Образцова та З.Є. Калишевич вважали позитивним те, що попереднє визначення терміна "документ" як "результат відображення фактів..." дане з позицій архівознавства, державним стандартом ГОСТ 16487-70 було замінене на "засіб закріплення інформації про факти...", у чому, на їх думку, було виражено управлінський аспект визначення¹⁰. Такого визначення поняття "документ" притримувалася у своїх працях більшість авторів, що у зазначений період торкалися проблем термінології діловодства.

Поряд із розходженнями думок дослідників у трактуванні терміна "документ" не було і його однозначного нормативного закріплення. У 1975 році з'являється державний стандарт ГОСТ 6.10.2-75 "Уніфіковані системи документації. Терміни та визначення", який визначає документ як "матеріальний об'єкт, який містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлену в установленому порядку, що має у відповідності з чинним законодавством правове значення"¹¹. Як зазначають А.В. Єлпатьєвський та Е.И. Ханпира, посилаючись на ГОСТ 1.5-68¹². "дефініція терміна "документ" у ГОСТі 6.10.2-75 появилась внаслідок порушення правила, встановленого Держстандартом СРСР, згідно з яким включення до словника ГОСТу якогонебудь терміна, вже визначеного в іншому стандарті, повинно супроводжуватися не визначенням, а посиланням на той стандарт, у якому воно міститься. В результаті порушення цієї вимоги виникла незвичайна, виключна ситуація: у двох різних чинних стандартах існували два різних, несумісних визначення одного терміна"¹³.

Ситуація ускладнювалася тим, що чинність зазначених стандартів не обмежувалася у часі. Однак подальший активний розвиток діловодства та архівної справи зумовлюють об'єктивну необхідність перегляду цих стандартів. Зокрема, потреба у перегляді обумовлювалася не лише розбіжностями на зразок наведеної вище, але й була пов'язана з тим, що надзвичайно малим був словник ГОСТа 6.10.2-75, у ньому не були представлені багато базових термінів, визначення низки термінів не враховували всієї сфери їх вживання: "чернетка документа", "копія документа", "документування", наприклад, були віднесені лише до "сфери управління". Терміни "діловодство" і "організація роботи з документами" визначалися один через одного тощо. Деякі терміни, у тому числі і "документ", мали нечіткі визначення. З дефініції цього терміна за ГОСТом 16487-70 виходило, що документ є засіб створення самого документа, що логічно і фактично було некоректним. Носієм інформації це визначення називало "спеціальний матеріал". У такому випадку поставало питання як бути, наприклад, із новгородськими берестяними грамотами XI ст., адже береста не є спеціальним матеріалом¹⁴.

На відміну від свого попередника, ГОСТ 16487-83 був краще структурований і містив 94 терміни, тобто на 45 термінів більше. За новим стандартом документ уже розумівся як "матеріальний об'єкт із інформацією, що закріплена створеним людиною способом для її передачі у часі і просторі"¹⁵. На думку А.В. Єлпатьєвського та Е.И. Ханпира, нове визначення абсолютно правильно не включало до складу необхідних ознак документа ні наявності юридичної сили, ні

⁹ ГОСТ 16487-70. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. — М., 1975. — С. 2.

¹⁰ Банасюкевич В.Д., Елпатьевский А.В., Образцова А.Н., Калишевич З.Е. Первый стандарт на терминологию делопроизводства и архивного дела // Советские архивы. — 1971. — № 5. — С. 51.

¹¹ ГОСТ 6.10.2-75. Унифицированные системы документации. Термины и определения. — М.: Издательство стандартов, 1976. — С. 2.

¹² ГОСТ 1.5-68. Государственная система стандартизации. — М.: Издательство стандартов, 1969. — С. 9.

¹³ Елпатьевский А.В., Ханпира Э.И. Еще раз о термине «документ» // Советские архивы. — 1987. — № 1. — С. 53.

¹⁴ ГОСТ 16487-70. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. — М., 1975. — С. 2.

¹⁵ ГОСТ 16487-83. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. — М.: Изд-во стандартов, 1984. — С. 2.

вираження інформації за якою-небудь установленою формою чи відповідно до якихось приписів. “Документ — термін і діловодства, і архівної справи, — зазначають ці автори. — В архівах, за визначенням, зберігаються лише документи: письмові, зображальні, звукові. Далеко не всі з них мають юридичну силу і створені відповідно до якихось офіційних правил і приписів. Дефініція терміна “документ” не повинна звужувати реального обсягу поняття, яким оперують в галузі”¹⁶.

На сторінках журналу “Советские архивы” у 1986-1987 роках зіткнулися погляди щодо терміна “документ” М.П. Ілюшенко з позицією з цього питання А.В. Єлпатьєвського та Е.И. Ханпира. М.П. Ілюшенко, критикуючи ГОСТ 16487-83 “Діловодство та архівна справа. Терміни і визначення” щодо дефініції терміна “документ”, вважала це визначення неточним, оскільки, на її думку, “є категорія документів, при створенні яких людина не завбачала наявну в них інформацію для передачі у часі і просторі. Це, наприклад, щоденники, пам’ятки, замітки “для себе” і деякі інші документи особистого походження. Наскельні ж написи, безумовно, призначалися для передачі у часі (не лише сучасникам, але й нащадкам), проте важко собі уявити, що можливою була їх передача у просторі”¹⁷.

А.В. Єлпатьєвський та Е.И. Ханпира, полемізуючи з М.П. Ілюшенко, зазначають, що “якщо не вимірювати час неодмінно сотнями років, то “щоденники, пам’ятки” тощо створюються для збереження інформації на строк, достатній для її забування, тобто для передачі її у часі. А от нагадування про наскельні написи змушує нас запропонувати уточнений фінал для дефініції: “для передачі в просторі і/або у часі”. Преамбула ГОСТа дозволяє змінювати дефініції за умови збереження обсягу (меж) поняття. І ми вдячні М.П. Ілюшенко за це критичне зауваження, що дало можливість уточнити визначення”¹⁸.

Установлене ГОСТом 16487-83 визначення поняття терміна “документ” зберігало свою чинність до кінця існування Радянського Союзу і ще протягом певного часу у пострадянській період. На заміну цьому ГОСТу Федеральним законом Російської Федерації “Про інформацію, інформатизацію і захист інформації” визначається єдиною дефініцією термін “документована інформація (документ)” як “зафіксована на матеріальному носіїв інформація з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати”¹⁹. ГОСТ Р 51141-98, прийнятий і введений в дію Постановою Держстандарту Росії від 27 лютого 1998 року № 28, повністю продублював визначення терміна “документ: документована інформація”, установлене Федеральним законом²⁰.

Після припинення існування СРСР в Україні також проводилася відповідна робота з нормативного врегулювання понятійного апарату діловодства та архівної справи. Однак на даний час відсутня узгодженість у вирішенні проблем термінологічно-понятійного апарату цієї сфери. Як зазначає Н.М. Кушнарєнко, в Україні офіційно прийнятими є три значення поняття “документ”, зафіксовані в кількох державних стандартах, співвідношення між якими цей автор вибудовує за принципом ієрархії — підпорядкування одного поняття іншому, де кожне більш широке поглинає, включає в себе вужче поняття²¹. Проте зазначений автор не враховує ще двох чинних визначень поняття “документ”, сформульованих трьома Законами України — “Про інформацію”, “Про бібліотеки і бібліотечку справу” і “Про обов’язковий примірник документів”.

¹⁶ *Елпатьевский А.В., Ханпира Э.И.* О новом стандарте по архивной терминологии // Советские архивы. — 1984. — № 5. — С. 5.

¹⁷ *Илюшенко М.П.* К понятию «документ» (эволюция термина и предмет документоведения) // Советские архивы. — 1986. — № 1. — С. 29.

¹⁸ *Елпатьевский А.В., Ханпира Э.И.* Еще раз о термине «документ» // Советские архивы. — 1987. — № 1. — С. 52-55.

¹⁹ Об информации, информатизации и защите информации: Федеральный закон Российской Федерации от 20.02.1995 г. № 24-ФЗ // Собрание законодательства РФ. — 1995. — № 8. — Ст. 609.

²⁰ ГОСТ Р 51141-98. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. — М.: Госстандарт России, 1998. — С. 3.

²¹ *Кушнарєнко Н.Н.* Указ. соч. — С. 20.

Слід також врахувати те, що на заміну ДСТУ 2732-94 “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення” згідно з наказом Держспоживстандарту України від 28 травня 2004 року № 97 з 1 липня 2005 року набув чинності новий стандарт – ДСТУ 2732 : 2004 “Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять”. Чинні в Україні на даний час визначення поняття “документ” наведені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Чинні в Україні визначення поняття “документ”

№ пп	Нормативний акт, який визначає поняття терміна “документ”	Дефініція поняття терміна “документ”
1.	Закон України “Про інформацію”	Передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або іншому носіїв ²²
2.	Закон України “Про бібліотеки і бібліотечну справу”	Матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїв ²³
3.	Закон України “Про обов’язковий примірник документів”	Матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїв ²⁴
4.	ДСТУ 2392–94. Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення.	Записана інформація, яка може розглядатися як одиниця в ході здійснення інформаційної діяльності ²⁵
5.	<i>ДСТУ 2732–94. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення</i>	<i>Матеріальний об’єкт, що містить у зафіксованому вигляді інформацію, оформлений у заведеному порядку і має у відповідності з чинним законодавством юридичну силу²⁶ (втратив чинність з 01.07.2005 р.)</i>
	ДСТУ 2732: 2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять	Інформація, зафіксована на матеріальному носії, основною функцією якого є зберігати та передавати її в часі та просторі ²⁷ (чинний з 01.07.2005 р.)
6.	ДСТУ 3017–95. Видання. Основні види. Терміни та визначення.	Матеріальний об’єкт з інформацією, закріпленою створеним людиною способом для її передавання в часі та просторі ²⁸

²² Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ, із змінами і доповненнями, внесеними Законами України: від 06.04.2000 р. № 1642-ІІІ, від 07.02.2002 р. № 3047-ІІІ, від 03.04.2003 р. № 676-ІV, від 18.11.2003 р. № 1268-ІV, від 11.05.2004 р. № 1703-ІV, від 23.06.2005 р. № 2707-ІV // ВВР. – 1992. – № 48. – Ст. 650; ОВУ. – 2000. – № 17. – Ст. 689; 2002. – № 10. – Ст. 456; 2003. – № 18-19. – Ст. 810, № 50. – Ст. 2596; 2004. – № 22. – Ст. 1483; 2005. – № 29. – Ст. 1693.

²³ Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР, із змінами і доповненнями, внесеними Законами України: від 16.03.2000 р. № 1561-ІІІ, від 07.12.2000 р. № 2120-ІІІ, від 20.12.2001 р. № 2905-ІІІ, від 26.12.2002 р. № 380-ІV, від 06.03.2003 р. № 594-ІV, від 27.11.2003 р. № 1344-ІV // ВВР. – 1995. – № 7. – Ст. 45; ОВУ. – 2000. – № 15. – Ст. 590; № 52. – Ст. 2243; 2002. – № 2. – Ст. 50; 2003. – № 2. – Ст. 43; № 13. – Ст. 559; № 49. – Ст. 2552.

²⁴ Про обов’язковий примірник документів: Закон України від 09.04.1999 р. № 595-ІV, із змінами і доповненнями, внесеними Законами України: від 17.01.2002 р. № 2953-ІІІ, від 06.07.2005 р. № 2734-ІV // ВВР. – 1999. – № 22-23. – Ст. 199; ОВУ. – 2002. – № 7. – Ст. 276; 2005. – № 30. – Ст. 1772.

²⁵ ДСТУ 2392–94. Інформація та документація. Базові поняття. – К.: Держстандарт України, 1994. – С. 12.

²⁶ ДСТУ 2732–94. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення. – К.: Держстандарт України, 1994. – С. 3.

²⁷ ДСТУ 2732 : 2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. – К.: Держспоживстандарт України, 2004. – С. 2.

²⁸ ДСТУ 3017–95. Видання. Основні види. Терміни та визначення. – К.: Держстандарт України, 1995. – С. 3.

Відповідно до сфери дії того чи іншого стандарту за уже згадуваним принципом ієрархії Н.М. Кушнарєнко визначає як найбільш широке визначення поняття “документ” за стандартом ДСТУ 2392-94, дає йому позначку Документ І і вважає його обов’язковим для використання у всіх видах нормативної документації: в довідниках, навчально-методичній літературі, що належить до сфери інформації та документації. Вужчим за попереднє, на її думку, є визначення поняття “документ” за стандартом ДСТУ 3017-95, якого вона позначає як Документ ІІ і відносить його побутування до сфери книговидавництва і книгорозповсюдження. Найвужчим, на думку цього автора, є визначення поняття “документ” за стандартом ДСТУ 2732-94, якому вона дає позначку Документ ІІІ і вважає сферою його дії діловодство та архівну справу²⁹. Отже, на відміну від А.В. Єлпатьєвського та Е.И. Ханпира, які вважали неприпустимим одночасне існування двох різних визначень поняття “документ” за стандартами ГОСТ 16487-70 і ГОСТ 6.10.2-75, Н.М. Кушнарєнко констатує таке явище як факт і визначає їх ієрархічне співвідношення.

Як видно з таблиці 1, дефініції поняття “документ” співпадають лише у двох (пор. № 2, 3) з шести чинних в Україні варіантів, а також всі вони відрізняються від визначення цього поняття за згадуваними вище російськими нормативними актами. Щоправда, визначення, що даються українськими Законами і стандартами, співпадають у визнанні матеріальності документа та фіксації інформації. Визначення документа за ДСТУ 3017-95 дублює вже відоме нам визначення за радянським стандартом ГОСТ 16487-83. Таблиця 1 також засвідчує, що, на відміну від однозначного законодавчого і стандартизованого визначення поняття документа в Російській Федерації, наявні очевидні розбіжності, протиріччя між двома законодавчими і ще трьома стандартизованими визначеннями цього поняття в Україні. Таке розмаїття визначень і їх суперечливість спричиняють плутанину з вибором певного визначення для використання у відповідній сфері. Крім того, за загальновідомим правилом теорії права у разі наявності колізії має застосовуватися той акт, який прийнятий пізніше. У даному випадку це стандарт ДСТУ 2732 : 2004. Однак він має меншу юридичну силу, ніж названі вище Закони України, що містять інші визначення поняття документа.

З точки зору використання в управлінській сфері ми схильні вважати найбільш вдалою дефініцію поняття “документ” за держстандартом ДСТУ 2732:2004, оскільки вона у порівнянні з усіма іншими визначеннями має ширший обсяг. Усі попередні формулювання визначення документа, на наш погляд, є менш вдалими. Нам, наприклад, видається проблематичною практична можливість законодавчого передбачення всіх форм одержання, зберігання, використання і поширення інформації, коли навіть у закріплених Законами визначеннях через неможливість перерахування всіх наявних і потенційних носіїв інформації вжито узагальнене посилання на інші носії.

Очевидно, що дефініція документа за ДСТУ 2732:2004, як найпізніша, більшою мірою увібрала в свій зміст найсучасніші уявлення про цей феномен як важливий інструмент управлінської діяльності. А тому вважаємо назрілою потребу перегляду всіх чинних визначень поняття “документ” задля їх узгодження. З метою уникнення понятійних колізій у подальшому, на нашу думку, законотворцям і розробникам держстандартів необхідно працювати узгоджено і залучати до розробки проектів нормативних актів відповідних фахівців-науковців.

Стаття рекомендована до друку кафедрою державного управління та місцевого самоврядування Хмельницького університету управління та права (протокол № 1 від 16 вересня 2005 року)

²⁹ Кушнарєнко Н.Н. Указ. соч. — С. 20-21.